

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:26.01.2020 ✓Accepted/Kabul:03.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.680191

Araştırma Makalesi/ Research Article

Ekinci, İ. (2020). "Kitâbu'l-Cumeli Fî'n-Nahv Ve Netâicu'l-Fikeri Fî'n-Nahv Karşılaştırmalı Bir İnceleme" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 40, Denizli, s. 319-331.

KİTÂBU'L-CUMELİ FÎ'N-NAHV VE NETÂİCU'L-FİKERİ FÎ'N-NAHV KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

İsmail EKİNCİ*

Özet

Arapçanın dil bilgisi kurallarını ihtiva eden eserlerden ikisi Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî'nin *Kitâbu'l-Cumeli fî'n-Nahv* ve Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî'nin *Netâicu'l-Fikeri fî'n-Nahv* isimli eserleridir. Bu iki eser de ağırlıklı nahiv olmak üzere, hem nahiv hem de sarf konularını ihtiva etmektedir. *Netâicu'l-Fikeri fî'n-Nahv* isimli eserin mukaddimesinde yazar, eserinin ez-Zeccâcî'nin *Kitâbu'l-Cumeli fî'n-Nahv*'in bir şerhi/tertibi olduğunu iddia etmektedir. Bu çalışmanın konusu ve amacı bu iddianın doğru olmadığını ortaya konulmasıdır. Çalışmada öncelikle müellifler ve bütün eserleri hakkında bilgiler verilmiş, ardından çalışmada ele alınan iki eser detaylı bir şekilde tanıtılmıştır. Her iki eser yöntem, muhteva ve üslup yönünden karşılaştırılmıştır. İki eserde ele alınan bazı konuların eserlerde anlatımı ayrı ayrı verilmiştir. Bu karşılaştırma neticesinde ikinci eserin, yazarın iddia ettiği gibi birinci eserin şerhi niteliğinde olmadığı, özgün bir eser olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Arap Dili ve Belagati, Arapça, Nahiv, Sarf.*

KITAB AL-CUMEL FÎ'N-NAHV AND NETAIC AL-FIKER FÎ'N-NAHV A COMPARATIVE REVIEW

Abstract

Two of the works that contain Arabic grammar rules are Abu al-Qasim Abdurrahman b. Ishak ez-Zaccaci's work named Kitab al-Cumel fi'n-Nahv and Abu al-Qasim Abdurrahman b. Abdillâh b. Ahmed al-Has'ami al-Suhaili's work named Netaic al-Fiker fi'n-Nahv. These two works contain both grammar and vocabulary, mainly grammar. In the preface to the works Netâic al-Fiker fi'n-Nahv, the author claims that his work is a commentary of ez-Zeccâcî's works Kitab al-Cumel fi'n-Nahv. The subject and purpose of this study is to prove that this claim is not true. In this study firstly information about the authors and all their works are given, then two works discussed in the study are introduced in detail. Both works were compared in terms of method, content and style. The narrative of some subjects discussed in both works is given separately. As a result of this comparison, it is concluded that the second work is not an annotation of the first work as claimed by the author and it is an original work.

Key Words: *Arabic Language and Rhetoric, Arabic, Grammar, Vocabulary.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, BİTLİS. e-posta: ismailekinci1980@gmail.com, (orcid.org/0000-0003-2728-9097)

GİRİŞ

Hız. Ali'nin (ra) Ebu'l-Esved ed-Duelî'ye Arapçanın kurallarını yazması talebinden günümüze kadar, Arapçanın kaide ve kuralları ile ilgili birçok âlim binlerce eser kaleme almıştır. Arapçanın temel gramer kuralları nahiv ve sarf olmak üzere iki bilim dalı halinde ele alınmıştır. Nahiv dil bilgisi kurallarını ele alırken, sarf kelime bilgisini ve kelime çekimini ele almaktadır. Birçok dil âlimi nahiv ve sarf konularını farklı kitaplarda ele alırken, bazı âlimler ise tek bir kitap içerisinde hem nahiv hem de sarf konularını ele almıştır. Bütün bu eserlerde farklı metotlar kullanılmış ve birçok dil yaklaşımı ortaya çıkmıştır.

Nahiv ve sarf konularını ele alan iki eser de ez-Zeccâcî'nin (ö. 339/951) *Kitâbu'l-Cumeli fi'n-Nahv* ve es-Süheylî'nin (ö. 581/1185) *Netâicu'l-Fikeri fi'n-Nahv* isimli eserleridir. Bu iki eser de nahiv konuları ağırlıklı olmak üzere Arapçanın temel gramer konularını ihtiva etmektedir. Aralarında yaklaşık iki asır olan bu iki müellifin eserlerinin bu çalışmada bir arada karşılaştırmalı olarak ele alınmasının sebebi, *Netâicu'l-Fiker* isimli eserde es-Süheylî'nin bu eserini ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel* isimli eserine bir tertip/şerh olarak yazdığını iddia etmesidir. Nitekim es-Süheylî eserinin mukaddimesinde maksadını "*Bizim maksadımız insanların kalplerine meylettirmek amacıyla el-Cumel kitabının konularını tertip/şerh etmektir.*" (مَقْصِدُنَا أَنْ نُرْتِبَهَا عَلَى أَثْوَابِ كِتَابِ (الْجَمَلِ) لِمَيْلِ قُلُوبِ النَّاسِ إِلَيْهِ) şeklinde ifade etmektedir. Parantez içerisinde verilen *el-cumel* kelimesine müellif dipnot düşmüş ve bu dipnotta eserin ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel* isimli eseri olduğunu da özellikle belirtmiştir. (es-Süheylî 1992:27)

es-Süheylî'nin eserini ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel*'e göre düzenlediğini, onun bir şerhi veya yeniden bir tertibi olduğunu kendi eserinde bizzat belirtmiş olmasına rağmen bu görüş doğru değildir. Bu çalışmada iki eser muhteva ve yöntem bakımından karşılaştırılmış, konuları ele alış üslupları ortaya konulmuş ve bu iki eserin birbirinden farklı özgün eserler olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Müelliflerin hayatları ve eserleri detaylı verilerek müellifler arasındaki çağ, düşünce, metot, çalışma alanları arasındaki farkları ortaya koymak hedeflenmiştir.

1. EBU'L-KÂSİM ABDURRAHMAN B. İSHÂK EZ-ZECCÂCÎ'NİN HAYATI İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

ez-Zeccâcî, İran'ın Hûzistan bölgesinde dağlık bir yerde kurulmuş olan Saymere'de doğmuştur ve yine İran Nihâvend'de büyümüştür. Doğum tarihi bilinmemektedir. Fars kökenli olduğu için kaynaklarda zikredilen soy silsilesi babasından öteye geçmemektedir. Hocası Ebû İshak ez-Zeccâcî'nin yanında uzun süre eğitim almasından dolayı "Zeccâcî" lakabını almış ve bu lakabıyla tanınmıştır. Eğitimi sürdürmek için Bağdat'a gitmiş ve burada dil ve edebiyat alanında saygın âlimlerden dersler almıştır. ez-Zeccâcî Bağdat'tan Halep'e, daha sonra Dimaşk'a geçmiş ve orada uzun yıllar eğitimle ve eserlerini yazmakla meşgul olmuştur. Bir müddet Mekke'de bulunmuş ve *el-Cumel* isimli eserini bu manevi atmosferde yazmıştır. Bu eserin her bir bölümünü bitirdikten sonra Kâbe'yi tavâf etmiş ve eserini ilerde okuyacak olan herkes için Allahu Te'âlâ'ya dua etmiştir. Bu eser Başta Mısır olmak üzere Yemen, Mağrib ve Dimaşk halkı tarafından rağbet görmüş ve medreselerde diğer nahiv eserlerine oranla daha çok okutulmuştur. Mekke'den Taberiye ve Eyle'ye gitmiştir. Eserlerinin çokluğundan dolayı "*Sâhibu't-Tesânîf*" lakabıyla anılan ve edebiyat, nahiv ve lügat alanında kendisini ispatlayan ez-Zeccâcî, özgün eserler ortaya koyarak taklitçiliğe karşı olmuştur. ez-Zeccâcî ne sadece Basra ekolünü takip etmiş ne de Kûfe ekolü taraftarlığı yapmıştır. Hem Basra hem de Kûfe ekollerinden faydalanmış, bazı hususlarda Kûfeliler'i, bazı hususlarda da Basralılar'ı benimsemiştir. Bunun sebebi her iki ekole mensup hocalardan ders almış olmasıdır. Tasvip etmediği görüşlere çekinmeksizin karşı çıkan ve doğru bildiği şeyleri sonuna kadar savunan bir dil âlimidir. Ömrünü ilme adayan ez-Zeccâcî'nin vefatı ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. 337/949'da Dimaşk'ta veya Taberiye'de vefat ettiği yönünde ihtilafli bilgiler bulunmaktadır. 339/951 veya 340/952 yılında öldüğünü iddia edenler de vardır.(es-Suyyûtî 1979:279; İbn Hallikân 1968:357; el-Kıfî 1986:160-61; Tuna 2010:5-23; Tala 2011:26-59; Yıldız 2013:175-76; Kızıklı 2013)

ez-Zeccâcî'nin yetişmesinde etkili olan hocaları arasında başta Zeccâcî olmak üzere Ebû Bekir İbn Şukayr, İbn Muhammed b. Ahmed İbnu'l-Hayyât Ebû Mûsâ el-Hâmiz, Ebû Bekir İbnu'l-Enbârî, Niftaveyh, Rüstem et-Taberî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abbas el-Yezîdî, İbn Keysân, Ahfeş el-Asgar, Ebû Bekir es-Sûlî, İbnu's-Serrâc, Ebu'l-Alâ İbn Şukayr, İbn Dureyd ve Ca'fer b. Kudâme sayılabilir.(es-Suyyûtî 1979:279; İbn Hallikân 1968:357; el-Kıfî 1986:160-61; Tuna 2010:5-23; Tala 2011:26-59; Yıldız 2013:175-76)

Hayatı boyunca birçok öğrenci yetiştiren ez-Zeccâcî'nin öğrencilerinden Abdurrahman b. Muhammed Ebû Nasr ed-Dımaşkî, Ahmed b. Muhammed b. Selâme (Seleme) ed-Dımaşkî, Ali b. Muhammed el-Antâkî, Ebû Ya'kûb İshak b. Ahmed ed-Dâî, Abdurrahman b. Ömer b. Nasr ed-Dımaşkî, Muhammed b. Sâbika en-Nahvî ed-Dımaşkî'nin isimleri zikredilmektedir. (es-Suyyûtî 1979:279; İbn Hallikân 1968:357; el-Kıftî 1986:160-61; Tuna 2010:5-23; Tala 2011:26-59; Yıldız 2013:175-76)

Arap dili âlimi olan ve onlarca eser telif eden ez-Zeccâcî'nin bilinen eserleri şunlardır: (es-Suyyûtî 1979:279; İbn Hallikân 1968:357; el-Kıftî 1986:160-61; Tuna 2010:5-23; Tala 2011:26-59; Yıldız 2013:175-76)

1. *Kitâbu'l-Cumeli fi'n-Nahv: el-Cumelu'l-Kubrâ* olarak da bilinen bu eser Zeccâcî'nin Arapçanın nahiv kurallarını anlatan en önemli eseridir. Temelde kolay ve sade bir dille kaleme alınan el-Cumel'in çok sayıda şerhi, şevâhidlerinin şerhi ve ta'likleri yapılmıştır. Bu eserin üzerine tezler hazırlanmış ve birçok inceleme yapılmıştır. Müellifin eseri telif ettiği günden günümüze kadar çok önemli bir eser olarak bilinen el-Cumel, Ebû Ali el-Fârisî'nin el-Îzâh'ı ile İbn Cinnî'nin el-Luma'sı neşredilinceye kadar başta Mısır olmak üzere Hicaz, Endülüs, Mağrib, Suriye ve Yemen'de öne çıkan bir nahiv kitabı olarak görülmekteydi. Eser üzerine yazılan şerhlerin sayısının sadece Mağrib ülkelerinde yüz yirmiye ulaştığı bilinmektedir. İlk defa İbn Ebû Şeneb tarafından 1926'da Cezayir'de ve 1957'de Paris'te iki defa yayımlanan eser, Ali Tevfik el-Hamed tarafından da 1984'de İrbid'de ve 1988 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.

2. *İştikâku Esmâ'illâh (Şerhu Esmâ'illâh)*: Esmâ-i hüsnâ üzerine dil, etimoloji, tevil ve tefsir açıklamalarını kapsayan bir eserdir. Eserin sonunda isim ile sıfat arasındaki farkın olduğuna dair ve etimolojiye dair bir bölüm yer almaktadır. Abdülhüseyn el-Mübârek tarafından 1974'te Necef'te ve 1986'da Beyrut'ta neşredilmiştir.

3. *el-Îzâh fi 'ileli'n-Nahv*: Nahiv kaidelerinin birinci, ikinci ve üçüncü dereceden sebeplerinin ele alındığı bir eserdir. İbn Ebû Şeneb tarafından 1927'de Cezayir'de ve Mâzin el-Mübârek tarafından 1959'da Kahire'de ve 1979'da Beyrut'ta neşredilmiştir.

4. *Kitâbu'l-Hicâ' (Kitâbu'l-Hat)*: Arapçada maksûr, menkûs ve memdûd isimlerin, hemzenin imlâsına ve diğer imlâ kaidelerine dair kaleme alınmış bir eserdir. Gânim Kaddûrî el-Hamed tarafından "*Kitâbu'l-Hat li'z-Zeccâcî*" adıyla 1990'da Bağdat'ta neşredilmiştir.

5. *el-Emâlî fi'l-Luğati ve'l-Edeb*: İrap yönünden zorlanılan bazı ayetlerin ve hadislerin i'rabı ile dil ve edebiyat meselelerini, ahbâr, kıssa ve anekdotları içeren bir eserdir. Ahmed Emîn eş-Şinkîtî tarafından 1906 ve 1935 yıllarında Kahire'de ve Abdüsselâm Muhammed Hârûn tarafından 1962 yılında Kahire'de, 1983 ve 1987 yıllarında ise Beyrut'ta neşredilmiştir.

6. *Mecâlisu'l-Ulemâ'*: Çoğunluğu dönemin halifelerinin huzurunda gerçekleşmiş olan, ünlü dil âlimleri arasında cereyan eden yüz elli altı nahiv ve lügat meselelerine ilişkin münazaraları içerir. Abdüsselâm Muhammed Hârûn tarafından 1962 yılında Kuveyt'te ve 1983 yılında Kahire'de neşredilmiştir.

7. *el-Mesâ'ilu'l-Muteferrika*: Taberiye'den Ebû Bekir eş-Şeybânî'nin Şam'a gönderdiği mektupla Zeccâcî'ye sorduğu on bir gramer sorusunu ve bunların cevaplarını içeren bir eserdir.

8. *Kitâbu'l-Lâmât*: Eserde Kur'an'da ve Arap dilinde geçen otuz bir lâm çeşidi, her birine verilen örnekler ile açıklanır. Mâzin el-Mübârek tarafından 1969 ve 1985 yıllarında Dımaşk'ta neşredilmiştir.

9. *Hurûfu'l-Me'ânî*: Hasan Şâzelî Ferhûd tarafından 1982 yılında Riyad'da ve Ali Tevfik el-Hamed tarafından 1984 yılında Amman'da neşredilmiştir.

10. *Muhtasaruz-Zâhir*: Ebû Bekir İbnu'l-Enbârî'nin *ez-Zâhir fi Me'ânî'l-Kelâm ellezî Yesta'miluhu'n-Nâs* isimli eserinin özeti niteliğinde bir eserdir.

11. *el-İbdâl ve'l-Mu'âkabe ve'n-Nezâ'ir*: Benzer harflerden oluşan, değişime uğrayan veya dönüşen sözcüklere dair bir eserdir. İzzeddin et-Tenûhî tarafından 1962 yılında Dımaşk'ta neşredilmiştir.

12. *Tefsîru Risâleti Edebi'l-Kâtib*: İbn Kuteybe'nin *Edebu'l-Kâtib* isimli eserinin mukaddimesi üzerine yazılmış bir şerhtir. Abdulfettah Selîm tarafından 1993 yılında Kahire'de neşredilmiştir.

13. *Ahbâru Ebi'l-Kâsım ez-Zeccâci*: Çeşitli dil ve edebiyat meselelerini, hikâye, ahbar ve anekdotları içeren bir eserdir. Abdhuseyin el-Mubârek tarafından 1980 yılında Bağdat'ta neşredilmiştir.

14. *Kitâbu'l-Envâ'*: Kadim astroloji ve meteorolojinin kelimeleri ve tabirlerini kapsar.

15. *el-İzkâr bi'l-Mesâ'ili'l-Fıkhiyye*

16. *Risâle fî İdgâmi Lâmi't-Ta'rîf*

17. *Risâle fî Beyâni'l-Es'ileti'l-Vâride 'ale'l-Besmele ve Ecvibetihâ*

Bazı kaynaklarda adı geçen ve ez-Zeccâci'ye nispet edilen diğer eserler ise şunlardır: *Kitâbu'l-Kavâfi (el-Muhtera' fî'l-Kavâfi)*, *Şerhu (Tefsîru) Risâleti Kitâbi Sibeveyhi*, *el-Kâfi fî'n-Nahv*, *Şerhu Kitâbi'l-Elif ve'l-Lâm li'l-Mâzinî*, *İstidrâk 'alâ İslâhi'l-Mantık (li İbni's-Sikkît)*, *Mâ Yensarifu ve Mâ Lâ Yensarif*, *Kitâbu Garâ'ibi Mecâlisi'n-Nahviyyîn ez-Zâ'ide 'alâ Tasnîfi'l-Musannifîn*, *el-Mecmû' fî Ma'rifeti's-Şi'r ve'l-Kavâfi*, *Kitâbu'l-Mesâ'ili'l-Sağîr*, *Kitâbu Fe'altu ve Ef'altu*. (es-Suyyûtî 1979:279; İbn Hallikân 1968:357; el-Kıftî 1986:160-61; Tuna 2010:5-23; Tala 2011:26-59; Yıldız 2013:175-76)

2. EBU'L-KÂSİM ABDURRAHMAN B. ABDİLLAH B. AHMED EL-HAS'AMÎ ES-SÜHEYLÎ EL-MÂLEKÎ'NİN HAYATI İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Hicri 508 yılında (m. 1114) Endülüs'ün güneyindeki Mâleka'ya (Malaga) bağlı Süheyl'de doğmuştur. es-Süheylî, öğrencisi İbn Dihye'nin el-Mutrib'de aktardığına göre kendisine ismi ve nesebi sorulduğunda, Ebu'l-Kâsım Ebu'l-Zeyd Abdurrahman b. el-Hatîp Ebî Muhammed Abdullah b. el-Hatîp Ebî Ömer Ahmed b. Ebi'l-Hasan Asbağ b. Hüseyin b. Sa'dûn b. Rıdvân b. Fettûh olarak cevaplandırmıştır. (es-Süheylî 1992:20) Ebu'l-Hasan ve Ebû Zeyd olarak da bilinmektedir. Sahabîlerden Ebû Ruveyha el-Has'amî'nin soyundan geldiği yönünde rivayetler vardır. es-Süheylî'nin büyük dedeleri Endülüs'e Filistin veya Suriye'den göç ederek Süheyl'e gelmiştir. Dönemin meşhur kadılarından Ebu'l-Hasan Asbağ b. Hüseyin onun büyük dedesidir. İlk eğitimini kendi aile çevresinden alarak hafızlığını tamamlayan es-Süheylî, ilim ve hitabette tanınmış bir aileye mensuptur. Mâleka'da Ebû Mervân Abdumelik b. Mucîr el-Bekrî, İbnu't-Tarâve, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman el-Mâlekî ve Ebû Muhammed Kâsım b. Dahmân'dan nahiv; Ebû Ali Hüseyin b. Mansûr el-Ahdeb ve Ebu'l-Hasan Ali b. İsa'dan kıraat; Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman, Ebû Muhammed Abdurreşîd el-Mâlekî ve babasının dayısı Ebû'l-Hasan Ali b. Ayyâş'tan fıkıh ve hadis okumuştur. Aldığı bu eğitimlerden sonra Kurtuba (Cordoba) ve İşbiliye'ye (Sevilla) gitmiş ve buralarda pek çok âlimden İslâmî ilimler, Arap dili ve edebiyatı derslerini okumuştur. Ayrıca Ebû Bekir İbnu'l-Arabî'den özellikle tefsir, hadis ve usul alanında çokça faydalanmıştır. Dönemin âlimlerinden Ebû'l-Kâsım İbnu'r-Remmâk'tan dil ve edebiyat okuyan es-Süheylî, İbn Kurkûl ile hadis ve hadis usulü konusunda karşılıklı fikir alışverişinde bulunmuştur. (İbn Dihye 1954:230; ez-Zehebî 1956:1349; İbn Hallikân 1968:142-44; el-Ednevî 1997:197; es-Süheylî 1992:20; Küçükaşçı 2010:30-32; Yıldız 2010:30-74; Özmen 2017)

Girnata'ya (Granada) giderek bir süre burada kalan es-Süheylî h. 542'de (m. 1147) doğduğu topraklara geri dönmüş, talebelerine ders vermeye başlamış ve aldığı uzun eğitim sürecinde biriktirdiği ders notlarını tasnif ederek eser telifine başlamıştır. Mâleka'da katıldığı ders halkaları ve ilmi tartışmalar, Endülüs'ün ilim ve fikir hayatını etkilemiştir. Birçok âlim yetiştiren es-Süheylî'nin öğrencileri olarak şu isimler zikredilmektedir. Ahmed b. Muhammed el-Akkî el-Lûşî, Ahmed b. Abdullah el-Bekrî el-Mâlekî, Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî, Dâvûd b. Ahmed el-Gâfikî, Hasan b. Muhammed b. Ali el-Ensârî, Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Ma'zûz el-Kaysî, Abdullah b. Hasan el-Kurtubî el-Mâlekî, Sehl b. Muhammed el-Ezdî el-Girnâtî, Ömer b. Muhammed eş-Şelebîn, Ahmed b. Yezîd, Muhyiddin İbnu'l-Arabî ve İbn Dihye el-Kelbî. (İbn Dihye 1954:230; ez-Zehebî 1956:1349; İbn Hallikân 1968:142-44; el-Ednevî 1997:197; ed-Dabbî 1989:477; Küçükaşçı 2010:30-32; Yıldız 2010:30-74; Özmen 2017:375-91)

Hayatı maddi sıkıntılarla geçen es-Süheylî, ölmeden önce İbn Dihye el-Kelbî'nin aracı olmasıyla Muvahhid Hükümdarı Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Abdulmu'min ile oğlu ve halefi Ebû Yûsuf el-Mansûr'un davetiyle saraya gitmiştir. Yaklaşık üç yıl kaldığı Merakeş'te maddi refahı artan es-Süheylî'nin müderrislik yapmaya devam ettiği veya

kadılık gibi birtakım vazifeler yerine getirip getirmediği yönünde bir bilgi bulunmamaktadır. es-Süheylî 26 Şâban 581'de (22 Kasım 1185) Merakeş'te yetmiş bir yaşında vefat etmiştir. Vefatından bir gün sonra da Bâbu'r-Rab dışındaki Cebbânetuşşuyûh kabristanına defnedilmiştir. es-Süheylî'nin buraya defnedilmesinden sonra buraya birçok âlim ve sûfî defnedilmiş ve bu kabristan sonraları bir ziyaretgâha dönüşmüştür. Fas kökenli bir âlim olan İfrenî, *Dureru'l-Hicâl fî Menâkibi Seb'ati Ricâl* adlı biyografik eserinde, aralarında es-Süheylî'nin de yer aldığı bu kabristana defnedilen yedi âlimin biyografisine yer vermektedir. es-Süheylî'nin kör olduğuna dair birtakım rivayetler olsa da, *er-Ravzu'l-Unuf*'te kendi el yazısıyla ilgili bazı kayıtların bulunmasından, kör olmadığı veya ömrünün sonuna doğru görme yeteneğini kaybettiği düşünülmektedir. Nitekim *er-Ravzu'l-Unuf* isimli eserini birlikte tasnif ettiği bilinen ve en yakın öğrencilerinden birisi olan İbn Dihye'nin, onun kör oluşu ve kendisinin onun eserlerini yazıya geçiriyor oluşuyla ilgili herhangi bir bilgi vermemiş olması da bu hususu teyit etmektedir. (İbn Dihye 1954:230; ez-Zehebî 1956:1349; İbn Hallikân 1968:142-44; el-Ednevî 1997:197; Küçükaşçı 2010:30-32; Yıldız 2010:30-74; Özmen 2017:375-91)

es-Süheylî Arap dili ve edebiyatı, nahiv, tefsir, hadis, fıkıh, usul, kıraat, ahbâr, ensâb, kelâm ve siyer alanlarında birçok eser telif etmiştir. es-Süheylî'nin bilinen eserleri şunlardır: (İbn Dihye 1954:230; ez-Zehebî 1956:1349; ez-Zirikli 1990:313; İbn Hallikân 1968:142-44; el-Ednevî 1997:197; Küçükaşçı 2010:30-32; Yıldız 2010:30-74; Özmen 2017:375-91)

1. *Netâ'icu'l-Fikeri fî'n-Nahv*: Nahve dair bir eserdir. Muhammed İbrâhim el-Bennâ tarafından 1978'de Bingazi'de ve 1984'de Riyad'da yayımlanmış, daha sonra Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdulmevcûd eseri 1992 yılında Beyrut'ta yeniden neşretmiştir.

2. *er-Ravzu'l-Unuf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li İbni Hişâm (er-Ravzu'l-Unuf ve'l-Meşrâ'u'r-Rivâ fî Tefsîri Me'stemele 'aleyhi Hadîsu Sîreti Resûlillâhi Sallallâhu 'aleyhi ve Sellem ve İhtevâ)*: İbn Hişâm'ın eserine yazılan dört şerhten birisi ve en kapsamlı olanıdır. İlk olarak Kahire'de basılan eserin (1332) Abdurrahman el-Vekîl (Kahire 1387-1390/1967-1970) ve Tâhâ Abdurraûf Sa'd (Kahire 1398/1978; Beyrut 1989) tarafından tahkikli neşirleri yapılmıştır.

3. *Emâli's-Süheylî fî'n-Nahv ve'l-Luga ve'l-Hadîs ve'l-Fıkh*: Nahiv ve lügat yönü daha ağır basan bu eserde hadis ve fıkıh meseleleri ele alınmıştır. Kitap Muhammed İbrâhim el-Bennâ tarafından 1970 yılında Kahire'de yayımlanmıştır. Tâhâ Muhsin de Muhammed İbrâhim el-Bennâ'ya kitabın isimi ve içeriğiyle ilgili bazı eleştiriler yaparak eseri "*Mesâ'il fî'n-Nahv ve'l-Luga ve'l-Hadîs ve'l-Fıkh*" isminde 1989 yılında Bağdat'ta yeniden neşretmiştir.

4. *et-Ta'rîf ve'l-İ'lâm fî mâ (bimâ) Ubhime mine'l-Esmâ' ve'l-A'lâm fî'l-Kur'ân (et-Ta'rîf ve'l-İ'lâm, el-İ'lâm)*: Tefsirlerde, 'ulûmu'l-Kur'an'a dair eserlerde, esbâbı nuzûl kitaplarında ve hadis kitaplarında verilen bilgiler göz ardı edilecek olursa "*Mubhemâtu'l-Kur'ân*"a hasredilmiş ilk eser olarak kabul edilir. Çok sayıda yazma nüshası bulunan eserin birçok neşri (Kahire 1937; nşr. Mahmûd Rebî', Kahire 1933; Kahire 1356/1938; nşr. Abdullah Ali Mühennâ, Beyrut 1407/1987; nşr. Abdullah Muhammed Ali en-Nakarât, Trablus 1401/1992; *Gavâmizu'l-Esmâ'î'l-Mubheme ve'l-Ehâdisi'l-Musnede fî'l-Kur'ân*, nşr. Heysem Ayyâş, Beyrut 1988) yapılmıştır.

5. *Mes'eletu Rü'yeti'llâh ve'n-Nebî fî'l-Menâm*: *Netâ'icu'l-Fiker*'in Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazma nüshasının sonunda yer alan bir risâledir (Fâtih, nr. 4690). Tâhâ Muhsin tarafından "*Mesâ'il*" ile birlikte neşredilmiştir.

6. *Kitâbu'l-Ferâiz ve Şerhi Âyâtî'l-Vasiyye*: Muhammed İbrâhim el-Bennâ tarafından 1980 yılında Bingazi'de ve 1984 yılında Mekke'de iki defa yayımlanmıştır. Vasiyetle ilgili âyetlerin (Nisâ Suresi 4/11-12, 176), istinbât edilen fikhî hükümlere ve hikmetlere de işaret eden bir şerh ve tefsiri ile ferâiz ilmine dair konuların ele alındığı bu eser, kaynaklarda *Kitâbu'l-Ferâiz, fî İlmi'l-Ferâiz, Şerhu Âyâtî'l-Vasiyye* gibi farklı başlıklarla zikredilmiştir. es-Süheylî ise *er-Ravzu'l-Unuf*'te, mirasta anne ile babanın farkına dair incelikler ve hikmetler konusunda bu eserine atıf yaparken *Kitâbu'l-Ferâiz ve Şerhu Âyâtî'l-Vasiyye* ismini kullanmıştır.

7. *Mes'eletu's-Sırrı fî'l-A'veri'd-Deccâl*: es-Süheylî'nin eserleri arasında zikredilen bu risale, *Netâ'icu'l-Fiker*'in Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Fâtih, nr. 4690) nüshasının sonunda bulunan ve Tâhâ Muhsin tarafından neşredilen "*Mesâ'il*"in içinde, 14. mesele olarak yer almaktadır.

8. *el-Kasîdetu'l-'Ayniyye*: es-Süheylî'nin her beytin sonunu 'ayn harfiyle bitirdiği münacat türündeki kasidesidir. Medih, tevessül, gazel, mersiye gibi birçok türde şiir inşad eden es-Süheylî'nin, kendi eserlerinde ve diğer kaynaklarda günümüze ulaşan şiirleri arasında en meşhur olanı olarak kabul edilmiştir.

9. *el-İstidrâkât 'alâ Kitâbi's-Sahâbe li Ebî Ömer*

10. *Risâle fî Tefsîri Kavli'n-Nebî fî "Kul Huvellâhu Ehad" Ennehâ Ta'dîlu Suluse'l-Kur'ân*

11. *Risâle fî Kelâmihî 'alâ "Subhânallâh" bi-î'râbihâ ve Şerhihâ*

es-Süheylî'ye ait olan ve medih, tevessül, tasvir, gazel, hanîn, mersiye türünde yazdığı şiirler kendi eserlerinde ve diğer kaynaklar içinde günümüze ulaşmıştır. Güzel bir münâcât örneği olan ve her beytin sonu ayn (göze nispetle) harfiyle biten, ömrünün bir döneminde gözlerinin açılması için Cenâb-ı Hakk'a yakardığı, "*el-Kasîdetu'l-'Ayniyye*" adlı kasidesine birçok kişi tarafından tahmîsler yazılmıştır. İbn Hicce *Tahmîsu's-Süheylî* adıyla bir eser kaleme almıştır. Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi *el-Kasîdetu'l-'Ayniyye'yi* Türkçe'ye çevirerek şerh etmiştir. (Küçükaşçı 2010:30-32; Yıldız 2010:30-74; Özmen 2017:375-91)

3. KÎTÂBU'L-CUMELİ FÎ'N-NAHV İSİMLİ ESERİN MUHTEVASI VE YÖNTEMİ

Bu başlık altındaki değerlendirmeler *Kitâbu'l-Cumeli fî'n-Nahv* isimli eserin Ürdün Yermük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim elemanlarından Dr. Ali Tefvik el-Hamed'in 1984'de İrbid'de tahkik ve dirase ettiği ilk baskısı üzerinden yapılmıştır. Eser toplam 466 sayfadır. *el-Cumel*'i tahkik eden Ali Tefvik el-Hamed tahkikte büyük bir emek harcamıştır. En az üç yazma nüsha üzerinde çalışarak yaptığı tahkikte, karşılaştırmalar yapmış, ayetlerin sure ve numaralarını, şiirlerin şairlerini, kaynaklarını, zor anlaşılacak kelimeleri ve çoğu zaman kullanılan genel anlamını vermektedir. Bu beyitleri önceki ve sonraki dil bilginlerinden kimlerin hangi kitaplarda şahit olarak kullandığını da belirtmektedir. Bu da tahkikçinin Arap edebiyatına ve dilbilgisi kaynaklarına oldukça vakıf olduğunu göstermektedir. (Sarmış 2000:70)

ez-Zeccâcî'nin bu eseri belli başlı bazı Arapça dilbilgisi konularını ihtiva etmektedir. ez-Zeccâcî'nin en meşhur kitabıdır. ez-Zeccâcî '*Sâhibu'l-Cumel*' lakabıyla meşhur olmuştur. Esere *Kitâbu'l-Cumeli'l-Meşhûr*, ez-Zeccâcî'ye de *Sâhibu'l-Cumel* denmektedir. Bu durum da kitabın müellifinden çok tanındığının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Eser Mısır, Suriye, Hicaz, Yemen gibi birçok bölgede dönemin önde gelen âlimleri tarafından yıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur. (el-Kiftî 1986:160-61; Çöğenli 1993:114-15; Sarmış 2000:61)

ez-Zeccâcî'den başka *el-Cumel* adıyla nahivle alakalı eser telif eden başka dil âlimleri de vardır. Bunlar Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Furhûdî) (ö. 175/791), Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî İbnü's-Serrâc (ö. 316/928), Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî (ö. 370/980), Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdîrahmân b. Muhammed el-Cürçânî (ö. 471/1078-79) ve İbn Hişâm el-Endelüsî'dir (ö. 570/1174-75). (Çöğenli 1993:114-15)

Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) kendi eseri olan *el-Cumel*'e yazdığı mukaddimede de belirttiği üzere, yukarıda zikredilen dil âlimlerinin çalışmalarına *el-Cumel* adını vermelerinin sebebi, bu kitapların Arapçanın gramerine dair başlıca konuları ihtiva etmesinden, cümlelerin öğelerini, gramatik yapısını ele almasından kaynaklanmaktadır. ez-Zeccâcî de bu geleneğe uymuş sarf, nahiv, ses dönüşümleri (î'lâl, idgam ve imlâ meseleleri), şiirlerde kaide dışı kullanımlar ve edatlar, harfler ile ilgili yüz kırk iki (veya yüz kırk beş) bölümden meydana gelen bu en meşhur eserine *el-Cumelu'l-Kubrâ* adını vermiştir. Eserini el-Kubrâ diye adlandırmasının sebebi olarak, ele aldığı konuları çok ayrıntılı bir şekilde işlemesi gösterilmektedir. Müellif bu eserinde Kur'ân-ı Kerîm, şiir, atasözleri ve deyimlerden bol miktarda örnekler vermektedir. Konu ile ilgili farklı görüşleri ortaya koyduktan sonra bunların bir değerlendirmesini yapmakta ve sonuçta yeni özgün kurallar çıkarmaktadır. Bu üslupla kitaptan her seviyede okuyucunun faydalanmasını sağlamaya çalışmaktadır. (el-Kiftî 1986:160-61; Çöğenli 1993:114-15)

Bazıları iddiaların olmasına rağmen onun *el-Cumelu's-Suğrâ* isminde bir eseri yoktur. Nitekim kaynaklarda *el-Cumel*'in şerhleri, *Şerhu'l-Cumel*, *'Avnu'l-Cumel* gibi isimlerle bilinmekte ve bu isimlerde "kubrâ" ve "suğrâ" gibi sıfatlar ve lakaplar bulunmamaktadır. İbnü'l-Kiftî başta Mısır olmak üzere Yemen, Hicaz, Mağrib ve Suriye'de İbn Cinnî'nin *el-Luma'sı* ve Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-İzâh*'ı neşredilmeden önce *el-Cumel*'in daha çok okutulduğunu

kaydeder. Ancak adı geçen iki eserden sonra *el-Cumel*'e gösterilen rağbetin giderek azaldığı kanaati doğru değildir. Nitekim *el-Cumel* şerhlerinin hemen hemen tamamı bu iki eserden sonra yazılmıştır. Bu durum da onun öneminin ve şöhretinin VIII/XIV. yüzyıla kadar devam ettiğini göstermektedir. (Çöğenli 1993:114-15)

İlk defa Muhammed b. Ebû Şeneb tarafından *el-Cumel* (Cezayir 1926; Paris 1957), ikinci defa Ali Tevfik el-Hamed tarafından *Kitâbu'l-Cumel fi'n-Nahv* (İrbid 1402/1984; 4. bs. 1408/1988) ismiyle yayımlanan eserin birçok şerhi bulunmaktadır. Brockelmann bir kısmı *Keşfu'z-Zunûn*'da zikredilmeyen on yedi şerhin adını vermiştir. Bazı müellifler ise sadece Mağrib'de yazılan yüz yirmi şerhinin olduğunu belirtmektedirler (Yâfiî, II, 332; İbnu'l-İmâd, II, 357).(ez-Zeccâcî 1984:34-35; Çöğenli 1993:114-15) Eserin en son neşrini yapan Ali Tevfik el-Hamed, yüz yirmi rakamının çok abartılı olduğunu belirtmiş ve kırk bir şerhin adını şârihleriyle birlikte vermiştir. Eserde geçen beyitlerle diğer şâhidler için yazılan kırk bir şerhi ayriyeten de zikretmiştir. (ez-Zeccâcî 1984:23-30)

Batalyevsî'nin (ö. 521/1127) *İslâhu'l-Haleli'l-Vâkı' fi'l-Cumel* isimli eseri *el-Cumel*'in en güzel şerhlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Batalyevsî, *el-Cumel*'deki beyitleri teker teker açıklamış ve yanlış bulduğu hususları düzeltmiştir. Hamza Abdullah en-Neşretî tarafından 1980 yılında Riyad'da yayımlanan bu eserden başka Batalyevsî'nin *el-Cumel* üzerinde *el-Hulel fi Şerhi Ebyâti'l-Cumel* adıyla bir başka çalışması da bulunmaktadır. (Çöğenli 1993:114-15)

Eser sade ve açık bir üslupla kaleme alınmıştır. Ağır ıstılahı terimler ve edebi-felsefi açıklamaların yer olmadığı bu eser, basit bir metotla yazılmış bir ders kitabı niteliğindedir. Eserin kesin olarak ne zaman yazıldığı belli değildir. Ancak ez-Zeccâcî'nin ilmi bir olgunlukta yazıldığı belli olan eserleri göz önüne alınacak olursa, müellifin bu eseri hayatının son dönemlerine doğru yazmış olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel*'de, *el-İzah* ve *el-Hica'* isimli kitaplarını bu eserinde zikretmiş olmasıyla da bu iki kitaptan sonra *el-Cumel*'in yazıldığı anlaşılmaktadır. (ez-Zeccâcî 1984:21-22)

Müellif eserinde nahiv ve sarf konularını ayrı bölümler halinde değil, bölümler içerisinde nahiv ve sarf konularını iç içe vermiştir. Bu çalışmada temel alınan nüshada ele alınan konular sırasıyla şunlardır: İ'rab ve alametleri, fiillerin kısımları, tesniye ve cemi, fail ve meful, isim ve i'rabı, sıfat, atıf, te'kîd, bedel, müteaddi fiiller, ibtida, iştiğal, ismi nasb haberi ref eden edatlar, inne ve enne arasındaki fark, cer harfleri, kasem, ismi fail, sıfatı müşebbehe, taaccub, mâ edatı, medih ve zem kelimelerinin i'rabları, mastar ve izafeti, sayı, kem, muz ve munzu, izafet, te'rih, nida, istiğase, terhim, nudbe, marife ve nekra, nasb ve cezm edatları, emir ve nehiy, cevap, ceza, munsarif ve gayrı munsarif, istisna ve çeşitleri, nefiy, temyiz, iğra, tasgir ve şekilleri, vasıl ve kat' hemzesi, murab ve mebnî kelimeler, bazı isim ve fiillerin son harflerinin yazılışı, hemzenin yazılışı, maksur ve memdûd elif, müzekker ve müennes, mehmuz fiiller, emsî kelimesinin kullanımı, ismi fail ve ismi mefuller, istifham, vakf, lev ve levlâ kelimeleri, tesniye, cemi kipleri ve mefuller, bazı edatlar ve kullanımları, cemi teksir, mastar ve bapları, ismi mekân ve mastar, isimlerin yapıları, şiirde caiz olan bazı hususlar, imâle, fiillerin çekimleri, ibdal, i'lal, idğam.

Eserin sonuna birçok fihrist de konulmuştur. Bu fihristler okuyucunun aradığını bulmasında oldukça kolaylık sağlayan fihristlerdir. Fihristler sırasıyla şunlardır: Kur'an-ı Kerim'den şevahidler, hadisler, sözler ve meseller, şiir şevahidleri, özel isimler, kabile ve yerlerin isimleri, kitabın bapları (kitapta verilen sıraya göre), kitabın bapları (konuların tertibine göre), kaynaklar ve müracaat edilen eserler.

Daha önce de bahsedildiği üzere eser, öğrencilerin Arapça gramer kurallarını öğrenmelerini hedefleyen bir ders kitabı niteliğindedir. Bu sebeple müellif eserinde gayet basit bir metotla konuları ele almaktadır. Konular kısa bir şekilde açıklanmıştır ancak verilen örnekler çoktur. Genel kaide ve kurallarda yer alan muğlak ifadeleri açıklamış, cümlelerin i'rabını yapmış, ibareleri tahlil etmiştir. Kuraldışı kullanımlara değinerek istisnai durumları açıklamıştır. Bazen bazı amillerin veya kullanılan edatların izahını uzun uzadıya anlatmıştır. Bu şekilde detaylı açıklamaları öğrencinin anlaması için yaptığını bizzat eserinde belirtmiştir. (ez-Zeccâcî 1984:78) Müellif eserinde ayetlerden, hadislerden, şiirlerden ve deyimlerden çokça istihadda bulunmuştur. Konuları anlatırken nahiv âlimlerinin ve ekollerinin konularla ilgili görüşlerini de aktarmıştır.

4. NETÂİCU'L-FİKERİ Fİ'N-NAHV İSİMLİ ESERİN MUHTEVASI VE YÖNTEMİ

Bu başlık altındaki değerlendirmeler *Netâicu'l-Fikeri fi'n-Nahv* isimli eserin Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz'ın 1992 yılında Beyrut'ta tahkik ettiği ilk baskısı üzerinden yapılmıştır. Eser toplam 242 sayfadır. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz tahkik konusunda büyük bir emek harcamışlardır. Türkiye'deki Feyzullah Efendi kütüphanesinde 2028 numaralı rafta 175 ve 176 numaralarda yer alan, her bir varağı 25 satırdan oluşan 110 varak ve İskenderiye'deki Şeyh İbrahim Paşa Üniversite kütüphanesinde 226 numaralı rafta 174 numarada yer alan, her bir varağı 21 satırdan oluşan 149 varaktan müteşekkil iki el yazma nüsha üzerinden eserin tahkiki yapılmıştır. Bu el yazmalarında okunmayan hiçbir satırın bulunmadığı, çok iyi bir hat yazısıyla yazılmış olduğu belirtilmektedir. (es-Süheylî 1992:18)

Tahkikte izlenen yöntem adım adım eserin başında muhakkikler tarafından anlatılmıştır. İlk olarak metin nahiv ve imla hatalarından arındırılmış bir şekilde latinize edilmiştir. Ardından kitapta yer alan bazı nahiv meselelerinin açıklaması eklenmiş ve ele alınan meselelerin doğruluğu ortaya konmuştur. Muhakkikler eserde yer alan birçok kelimenin anlamlarını dipnotlarda *Mu'cemu'l-Vasît* gibi klasik sözlüklerden vermişlerdir. Eserde yer alan garib kelimelerin açıklamaları verilmiş, verilen şevahidlerin kaynakları hakkında bilgiler eklenmiştir. Eserde geçen ayet numaraları ve hadisler hakkında bilgiler verilmiş, özel isimler açıklanmıştır. Her meselenin başına konu başlıkları eklenmiştir. (es-Süheylî 1992:19)

Muhakkiklerin mukaddimesiyle başlayan eser, Basra ve Kûfe dil ekolleri hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra, bu iki ekolün karşılaştırması ile devam etmektedir. Ardından muhakkik kitapta müellifin yöntemini açıklamıştır. es-Süheylî'nin bu eserinde meselelere bakışında kendine has bir yöntemi olduğu muhakkikler tarafından ifade edilmektedir. Hatta es-Süheylî bu eserinde meselelere, çağının farklı nahiv ekollerinin farklı bakış açılarına rağmen kendine has bir bakış açısı ile yaklaşmaktadır. Meseleleri istihsad için kullandığı ayetleri bir tefsirci yaklaşımıyla değil, bir nahivci yaklaşımıyla ele alır ve kendisine özgü fikirlerini beyan ederek fikri ve ilmi zekâsını ortaya koyar. (es-Süheylî 1992:15)

es-Süheylî'nin bu eseri belli başlı bazı Arapça dilbilgisi konularını ihtiva etmektedir. Bu çalışmada temel alınan nüsha bir giriş ve altı bab halinde hazırlanmıştır. Eserde ele alınan konular sırasıyla şunlardır:

Giriş: İsmi Allah Azze ve Celle'ye izafeti, besmeleye izafet, isim ve müsemma, isim müsemmadır diyenlerin delaleti, Allah ibaresindeki isim hakkında söz, besmele sözündeki Rahman isminin i'rabı, besmeledeki ba harfi, 've *sallallahu 'ala seyyidina Muhammed'* sözündeki vav harfi hakkında, Muhammed'e salatın manası hakkında.

1. Bab Kelâmın Kısımları: İsim, fiilin tarifi, mastardan fiil türetme, fiil sigası, mastar, harf, muzariyi nasb ve cezm eden harfler.

2. Bab i'rab: Harf ve hareke, isimlerin bazı alametleri, taşğîr, fiillere has cezm ve isimlerin mecrur olması, izafet, marife konusunda i'rap alametleri, müsenna ve cemi sâlim, i'rap alametleri.

3. Bab Fiiller: Emsi, ğaden ve el-yevme, muzara'at harfleri, muzarinin zamana delaleti, en ve len, izen, lâmi key ve lâmi cuhûd, lem ve lemma, cezimlerden sonra fiil, tesniye bağlamında tesniye ve cemi, cemi salimde toplanmayanlar, fail ve mef'ulun bih, fiilde te'nis alametleri, fail, nakıs isimler, mastara mâ gelmesi, ismi mevsul olarak mâ, yâ-i mütekellim ve nun, "*mâ de'âke ile'l-hurûc*" sözündeki mâ, eyyu.

4. Bab Sıfat: Sıfatın kısımları, mevsuf, sıfatın sıfatı, mef'ül ve fail kısmı sonunda söz verilen şey hakkında, zamirin sıfatının olmaması, izâfet, zamirlerin açıklaması, mubhemât, sıfatta 'âmil, nekradan halin hükmü, sıfatın kısaltılması, sıfatların birbirlerine atfı.

5. Bab Atıf: Ta'kîp fası, hatta, ev, lâkine dâhil olan vav, lâ, em, atıf harfinin hazfi, tertip ve ta'kibe delalet etmeyen vav, te'kid, ecme'a ve ecme'n ile te'kid, nefsi ve 'ayni te'kid, bedel, bedeli ba'd mine'l-kull, bedeli mastar mine'l-ism, fiillerin kısımları, nakl ve te'diye, 'arrefu ve 'allemtu hakkında, e'lemtu zeyden ve 'amren kâimen, birinci mef'ûlün kısaltılmasının caiz olmaması, geçişli ve geçişsiz fiillerin ta'addisi, mastarla te'kid yapılma ve yapılmama durumları, mastardan hal, hâ ile mastarın sınırlandırılması, babın fasıllarının tamamlanması, fiilin zarfı geçmesi, hal.

6. Bab İbtida': Haberin öne geçmesi, nekranın öne geçme sebepleri, bazı başa geçme sebepleri, Zariyât Suresinden bir ayetin sırrı, selam kelimesinin çekimi konusu, zarf olduğunda haberin durumu, zarftan sonra ayırık ismin i'rabi, geçişsiz vasfın i'rabi, geçişli vasfın i'rabi, iştiğâl.

Müellif eserinde ez-Zeccâci'nin yaptığı gibi, nahiv ve sarf konularını ayrı bölümler halinde değil, bölümler içerisinde nahiv ve sarf konularını iç içe vermiştir. Fakat bu eserde *el-Cumel'*e nisbetle nahiv konuları daha yoğunluktadır, sarf konularına ve çekimlere çok fazla girilmemiştir. Eser sade ve açık bir üslupla kaleme alınmıştır. Eserin sonunda fasılları ve meselelerin sayfa numaralarını gösteren detaylı bir fihrist konulmuştur. Eserde ayetlerden, hadislerden, şiiirlerden ve deyimlerden çokça istişhad bulunmaktadır. Konuları anlatılırken nahiv âlimlerinin ve ekollerinin konularla ilgili görüşleri de aktarılmıştır.

5. ESERLERİN YÖNTEM VE MUHTEVA BAKIMLARINDAN KARŞILAŞTIRMASI

ez-Zeccâci'nin *el-Cumel'i* ve es-Süheylî'nin *Netâicu'l-Fiker'i* temelde yöntem bakımından birbirinden çoğunlukla ayrılmaktadır. *el-Cumel'*de basit bir yöntemle konular izah edilmiş, meselelere birçok örnek verilmiş ve öğrencilerin anlamasına yönelik olarak oldukça basit bir anlatımla yazılmış bir eserdir. Ancak *Netâicu'l-Fiker* için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Nitekim bu eser daha sistemli ve kendine has bir yöntemle yazılmış bir eserdir. es-Süheylî bu eserde meselelere, çağının farklı nahiv ekollerinin farklı bakış açılarına rağmen kendine has bir bakış açısı ile yaklaşmıştır. Meseleleri istişhad için kullandığı ayetleri ez-Zaccâci'nin tefsirci yaklaşımıyla değil, nahivci bakış açısıyla ele almış ve kendisine özgü fikirlerini beyan ederek açıklamıştır. Ayrıca es-Süheylî ez-Zaccâci'ye göre nahiv ekollerinin meseleler hakkındaki görüş farklılığına daha çok değinerek, eserini daha özgün ve bilimsel bir hale getirmiş, böylelikle ez-Zaccâci'de olduğu gibi eserini ders kitabı havasından kurtarmıştır.

Her iki kitapta yer alan konu başlıkları: Bedel, emsi kelimesinin kullanımı, fail, fiil, hatta kelimesinin i'rabi, i'rab ve alametleri, isim ve i'rabi, iştiğâl, izâfet, marife ve nekra, mastar, muzariyi nasb ve cezm eden harfler, tasğir ve şekilleri, te'kid, tesniye.

Sadece ez-Zaccâci'nin eserinde yer alan konu başlıkları: Atif, bazı edatlar ve kullanımları, bazı isim ve fiillerin son harflerinin yazılışı, cemi kipleri ve mefuller, cemi teksir, cer harfleri, cevap, ceza, emir ve nehiy, hemzenin yazılışı, ibdal, ibtida, idğam, iğra, i'lal, imâle, inne ve enne arasındaki fark, ismi fail, ismi fail ve ismi mefuller, ismi mekân ve mastar, ismi nasb haberi ref eden edatlar, istifham, istiğase, istisna ve çeşitleri, kasem, kem, lev ve levlâ kelimeleri, ma edatı, maksur ve memdûd elif, medih ve zem kelimelerinin i'rabları, mehmuz fiiller, munsarif ve gayri munsarif, murab ve mebni kelimeler, muz ve munzu, müteaddi fiiller, müzekker ve müennes, nefiy, nida, nudbe, sayı, sıfat, sıfatı müşebbehe, şiiirde caiz olan bazı hususlar, taaccub, te'rih, temyiz, terhim, tesniye ve cemi, vakf, vasıl ve kat' hemzesi.

Sadece es-Süheylî'nin eserinde yer alan konu başlıkları: 'Arreftu ve 'allemtu hakkında, atif harfinin hazfi, bazı başa geçme sebepleri, birinci mef'ûlun kısaltılmasının caiz olmaması, cemi salimde toplanmayanlar, cezimlerden sonra fiil, ecme'a ve ecme'in ile te'kid, em, en ve len, ev, eyyu, fiilin zarfı geçmesi, fiillere has cezm ve isimlerin mecrur olması, geçişli vasfın i'rabi, geçişli ve geçişsiz fiilletin ta'addisi, geçişsiz vasfın i'rabi, ğaden ve el-yevme, hâ ile mastarın sınırlandırılması, haberin öne geçmesi, hal, harf, harf ve hareke, hatta, ismi mevsul olarak mâ, izen, lâ, lâkine dâhil olan vav, lâmi key ve lâmi cuhûd, lem ve lemma, mastara mâ gelmesi, mastardan hal, mastarla te'kid yapılma ve yapılmama durumları, mevsuf, mubhemât, muzara'at harfleri, muzarinin zamana delaleti, müsenna ve cemi sâlim, nakıs isimler, nakl ve te'diye, nefsi ve 'aynî te'kid, nekradan halin hükmü, nekranın öne geçme sebepleri, sıfatın kısaltılması, sıfatın kısımları, sıfatın sıfatı, sıfatların birbirlerine atfı, sıfatta 'âmil, ta'kip fası, tertip ve ta'kibe delalet etmeyen vav, ya-i mütekellim ve nun, zamirin sıfatının olmaması, zamirlerin açıklaması, zarf olduğunda haberin durumu, zarftan sonra ayırık ismin i'rabi.

Görüldüğü üzere her iki eserde de mevzu edilen konular ve konuların sıralanışı farklılık arz etmektedir. İki kitapta da işlenen ortak konu oldukça az iken, farklı konular daha çoktur. Ayrıca iki eserde de ele alınan konuların ele alınış üslupları da birbirinden farklıdır. Müellifler birçok konunun izahına farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Bu duruma örnek olarak iki eserde de mevcut konulardan hattâ (حَتَّى) kelimesinin ele alınış şekli incelenecek olursa, iki eser arasında konulara yaklaşımının, konuların ele alınış biçimlerinin farkları ortaya konulmuş olacaktır.

İlk olarak müstakil bir başlık halinde ele alınan حَتَّى kelimesinin *el-Cumel*'de anlatımı şu şekilde yapılmıştır:

Bu kelimeden sonra gelen ismin merfu ve mansub okunduğu belirtilmiş ve şu örnek (Tâki şehre girene kadar yürüdüm) üzerinde konu izah edilmiştir.

سِرْتُ حَتَّى أَذْخُلَ الْمَدِينَةَ - حَتَّى أَذْخُلَ الْمَدِينَةَ

Merfu okunması iki vecih üzeredir.

1. Yürüme ve şehre girmenin birlikte ve peş peşe olması anlamında: Cümle سِرْتُ فَدَخَلْتُ takdirindedir. حَتَّى Kelimesinden mazi bir fiil ve ف harfinin getirildiği her türlü durumda ondan sonra gelen isim merfu okunur.

2. Yürümenin meydana gelmiş ve girme işinin hala devam ediyor olması anlamında: مَرِضَ حَتَّى هُوَ الْآنَ لَا يَرْجُوهُ

Mansup okunması iki vecih üzeredir.

1. Tâki şehre girinceye kadar yürüdüm anlamında: سِرْتُ إِلَى أَنْ أَذْخُلَ الْمَدِينَةَ cümlesinde olduğu gibi حَتَّى kelimesi إِلَى أَنْ anlamında, nihaiye anlamında kullanılmıştır.

2. سِرْتُ كَيْ أَذْخُلَهَا gibi sebep belirtmesi anlamında:

Devamında müellif حَتَّى kelimesinden sonra gelen fiilin olumsuz olması, bir de kendisinden önce gelen fiilin sonra gelen fiile sebep olmaması durumlarında, sonra gelen fiilin mansub okunmasının caiz olduğunu belirtmiştir. (ez-Zeccâcî 1984:191-92)

مَا سِرْتُ حَتَّى أَذْخُلَ الْمَدِينَةَ، لَمْ يَسِرْ عَبْدُ اللَّهِ حَتَّى يَفْصِدَ زَيْدًا

İkinci olarak müstakil bir başlık halinde ele alınan حَتَّى kelimesinin *Netâicu'l-Fiker*'de anlatımı ise şu şekildedir:

Müellif öncelikle حَتَّى kelimesinin neye delalet ettiğini belirtmiş, حَتَّى kelimesi kendisinden sonra gelen ile kendisinden öncekine amacını, gayesini bildirmeye delalet eder, her şeyin amacı, gayesi onun sınırındadır demiştir. Sonrasında ise, işte bu sebeple حَتَّى kelimesi (sınırlılık anlamı itibarıyla) el-haddü kelimesi gibidir, diyerek bu iki kelimeyi yazım ve telaffuz bakımından ortaya koymuştur. Hâ حاء iki ta ت harfinden öncedir, diğer hâ حاء ise iki dal د harfinden öncedir. Dal (د) harfi mahreç ve şeddeli okunuşu itibarıyla ta ت gibidir. Açıkça söyleyiş haricinde ondan farklı değildir. Birincinin söyleniş kuvveti mana ile kuvvetlidir ve o isim ve fiil olarak kullanılabilir. حَتَّى ise harftir. Onun manası ismin aksine bizzat kendisinde yoktur. Amaç, gaye manasında kullanıldığı müddetçe nihaiye anlamında kullanılan إِلَى gibi mecrur yapar.

حَتَّى kelimesini morfolojik olarak ortaya koyan müellif sonrasında حَتَّى kelimesi ile إِلَى arasındaki farkları örneklerle ortaya koymaya çalışmış ve bu harflerinin sonuna kısaltılarak muttasıl zamir kullanılmayacağını örneklerle ortaya koyarak konuyu bitirmiştir.

لَا تَقُولُ قَامَ الْقَوْمُ حَتَّى كَمَا لَا تَقُولُ قَامَ الْقَوْمُ وَكَ

حَتَّى Kelimesini her iki müellifin de eserlerinde farklı açılardan ele aldığı açıktır. Hatta konuya yaklaşım tarzı birbirinden tamamen farklıdır. Yine her iki eserde de ele alınan bir başka konu olan te'kid konusu ilk olarak *el-Cumel*'de şu şekilde ele alınmıştır. Müellif öncelikle müfret müzekker ismi te'kid eden isimleri, tesniye müzekker ismi te'kid eden isimleri, cemi müzekker isimleri te'kid eden isimleri, müfret müennes ismi te'kid eden isimleri, tesniye müennes ismi te'kid eden isimleri ve cemi müennes isimleri te'kid eden isimleri verdikten sonra bu isimlerin i'rapta yaptığı değişikliği ortaya koymuştur. Daha sonra konunun anlaşılması için örnekler vererek, bu örnekler üzerinden her bir ismin diğerlerinden farklarını ortaya koyarak konuyu iki sayfada özetlemiştir.

Aynı konu *Netâicu'l-Fiker* isimli eserde ise daha detaylı ve farklı bir üslup ve sıralama ile işlenmiştir. Müellif öncelikle ez-Zaccâcî'nin tanımını vermiş ve ardından te'kid tertibinin mübtedaya muzaf olarak gelmesini, müfret bir kelime olarak kullanılmasını, cümle olarak kullanılmasını, ecme'a, nefsu, 'aynu ile kullanımını ayetlerden

örnekler ile vermiştir. Konu toplamda on altı sayfada, çok detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Konuya yaklaşım, sıralama ve örnekler *el-Cumel* 'den tamamen farklıdır.

Her iki eserde de ele alınan bedel, emsi kelimesinin kullanımı, fail, fil, i'rab ve alametleri, isim ve i'rabi, iştiğal, izâfet, marife ve nekra, mastar, muzariyi nasb ve cezm eden harfler, tasğir ve şekilleri, tesniye konularında da aynı durum söz konusudur. ez-Zaccâcî eserinde konulara oldukça basit bir metot ve üslupla yaklaşmıştır. Ancak es-Süheylî konulara daha farklı metot ve üslupla yaklaşmış ve konuları basit gramer kuralları çerçevesinde değil de etimolojik ve morfolojik bakış açıları, nahiv ekollerinin görüşleri çerçevesinde ele almıştır. Her ne kadar es-Süheylî eserinin mukaddimesinde maksadını "*Bizim maksadımız insanların kalplerine meylettirmek amacıyla el-Cumel kitabının konularını düzenlemek/şerh etmektir.*" (es-Süheylî 1992:27) diye ifade etmiş olsa da, *Netâicu'l-Fiker* isimli eserin muhakkiklerinin de ifade ettikleri gibi, (es-Süheylî 1992:15) bu eserin *el-Cumel* isimli eserin bir şerhi olmadığı ve kitabın meselelerine ve bu meselelerin ele alınış biçimlerine bakarak bunu söylemenin mümkün olmadığı açık bir şekilde ortadadır. *Netâicu'l-Fiker* 'de bazı meselelerin açıklaması *el-Cumel* 'e benziyor gibidir, ancak meselelerin sıralanışı, açıklamaları, eserin yöntemi bu iki eserin birbirinden farklı eserler olduğunu, bu eserin *el-Cumel* 'in şerhi olmadığını, belki *el-Cumel* 'den ve müellifinden etkilenerek yazılmış özgün bir eser olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Hayatının bir döneminde Mekke'de bulunan ez-Zeccâcî'nin, bu manevi atmosferde yazdığı ve her bir bölümü bitirdikten sonra Kâbe'yi tavâf edip, bu eserini ileride okuyacak kişiler için Allah'a dua ettiği *el-Cumel* isimli eseri, başta Mısır olmak üzere Yemen, Hicâz, Mağrib ve Şam halkı tarafından nahve dair yazılan diğer eserlere göre daha çok rağbet görmüş ve medreselerde daha çok okutulmuştur. Bu önemli eserin müellifi ez-Zeccâcî, ne sadece bir Basra ekolü taraftarı ne de mutaassıp bir Kûfe ekolü taraftarı olarak bilinmektedir. Tasvip etmediği görüşlere şiddetle karşı çıkan ve doğru bildiğini sonuna kadar savunan bir dil âlimidir. Kendisi hem Basra hem Kûfe mektebinin görüşlerinden beslenmiş, kimi zaman Kûfeliler'in, kimi zaman da Basralılar'ın görüşlerini tercih etmiştir.

Belli başlı bazı Arapça dilbilgisi konularını ihtiva eden ve es-Süheylî'nin en meşhur kitabı olan *Netâicu'l-Fikeri fi'n-Nahv* isimli eseri, es-Süheylî'nin meşhur olmasını sağlayan önemli bir eserdir. Eser Mısır, Suriye, Hicaz, Yemen gibi birçok bölgede dönemin önde gelen âlimleri tarafından yıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur. İlim ve hitabette tanınmış bir aileye mensup olan es-Süheylî Arap dili ve edebiyatı, nahiv, tefsir, hadis, fıkıh, usul, kıraat, ahbâr, ensâb, kelâm ve siyer alanlarında söz sahibi âlim bir zattır. Birçok konudaki ilmî meselelere getirdiği naklî ve aklî deliller temelli çözümlenmeleri benimsenmiş ve çokça itibar görmüştür. Geniş bir bilimsel ufka sahip olan, oldukça kültürlü, parlak fikirlere sahip, dil konularında mahir, kendisine özgü üslûp ve yöntemlerle meseleleri çözen, isabetli hükümler veren es-Süheylî kendisini özellikle nahiv, fıkıh ve tefsir alanlarına vermiştir.

Bu iki müellifin ele alınan bu iki eseri, ele aldıkları konular bakımından birbirinden farklı iki özgün eserdir. Her iki kitapta da ele alınan konular ortak olmasına rağmen, birinde ele alınıp, diğerinde ele alınmayan farklı konular bakımından birbirine denk kitaplar değildir. Sadece *el-Cumel* 'de ele alınan konu sayısı elli iken, sadece *Netâicu'l-Fiker* 'de ele alınan konu sayısı elli dördtür. Her iki eserde de ele alınan konu sayısı ise sadece on dördtür. Her iki eserde de ortak olarak ele alınan konularda ise, müelliflerin konulara yaklaşım tarzları, üslupları, verdikleri örnek cümleleri, şevahid gösterdikleri ayet veya hadisleri farklıdır. Sadece muhteva ve konuların işleniş tarzı gibi açılardan değil, her iki eser takip edilen yöntemler bakımından da birbirlerinden oldukça farklıdır. ez-Zeccâcî eserinde çok kolay bir yöntemle, bir ders kitabı yaklaşımıyla meseleleri ele alırken, es-Süheylî eserinde meseleleri daha zor bir yöntemle, nahiv ekollerinin görüş ayrılıklarını vererek, kendi görüşünü de dile getirerek ele almıştır.

Her ne kadar es-Süheylî eserinin mukaddimesinde maksadını "*Bizim maksadımız insanların kalplerine meylettirmek amacıyla el-Cumel kitabının konularını düzenlemek/şerh etmektir.*" diye ifade etmiş olsa da, *Netâicu'l-Fiker* isimli eserin muhakkiklerinin de ifade ettikleri gibi, Mısır, Suriye, Hicaz, Yemen gibi birçok bölgede dönemin önde gelen âlimleri tarafından yıllarca ders kitabı olarak okutulmuş olan ve öğrencilerin anlamasını kolaylaştırmak için basit bir yöntemle kaleme alınan ez-Zeccâcî'nin *Kitâbu'l-Cumeli fi'n-Nahv* isimli eseri yöntem, muhteva, konu sıralaması, tanımlar, örnekler ve şevahitler açısından es-Süheylî'nin *Netâicu'l-Fikeri fi'n-Nahv* isimli eserinden oldukça farklı bir eserdir.

Şerh meşhur olmuş eserler üzerine telif edilen, bunlardaki müphem kalan bölümlerin açıklamasının yapıldığı, eksik kalan konuların tamamlandığı, hataların ortaya konulduğu ve eserde kullanılan örneklerin izah edildiği, hatta örneklerin çoğaltıldığı eserlerdir. Şerh için yapılan bu tanım ve iki eserin karşılaştırması yapılırken temel alınan kıstaslar itibarıyla es-Süheylî'nin *Netâicu'l-Fikeri fi'n-Nahv* isimli eseri, ez-Zeccâcî'nin *Kitâbu'l-Cumeli fi'n-Nahv* isimli eserinin şerhi veya yeniden düzenlenmiş, tertip edilmiş bir hali değil, özgün, yeni bir Arapça gramer kitabıdır.

Bütün bu inceleme ve değerlendirmelerden sonra es-Süheylî'nin eserinin mukaddimesindeki *“Bizim maksadımız insanların kalplerine meylettirmek amacıyla el-Cumel kitabının konularını düzenlemek/şerh etmektir.”* ifadesini, es-Süheylî'nin *el-Cumel* isimli eserden etkilenmiş olmasına, eserin müellifine duyduğu saygıya ve bu eserden etkilenerek kendi eserini ortaya koymuş olmaya vesile olmasına karşı bir vefa duygusu uyandırmış olmasına bağlamaktayız.

KAYNAKÇA

- Çöğenli, M. Sadi. 1993. "el-Cümelü'l-Kübrâ". *TDV İslam Ansiklopedisi* VIII:114-15.
- ed-Dabbî, Ebu Cafer Ahmed b. Yahya b. Ahmed el-Endelûsî. 1989. *Buğyetu'l-Multemis fi Târihi Ricâli Ehli'l-Endelus*. C. II. thk. İbrahim el-Ebyarî. Kahire: Dâru'l-Kitabî'l-Mısırî.
- el-Ednevî, Ahmed b. Muhammed. 1997. *Tabakâtu'l-Mufessirîn*. thk. Süleymân b. Salâh Kazzî. Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem.
- İbn Dihye, Ebu'l-Hattab Ömer b. Hasan b. Ali el-Kelbî. 1954. *el-Mutrib min Eş'âri Ehli'l-Mağrib*. thk. Hamid Abdülmecid, İbrahim el-Ebyarî. Kahire: Vizâretu't-Terbiye ve't-Ta'lîm.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed. 1968. *Vefeyât'ul-A'yân ve Enbâu Ebnâ'iz-Zemân*. C. II. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır.
- el-Kıftî, Cemâluddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf. 1986. *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*. thk. Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabiyyi.
- Kızıklı, Salih Zafer. 2013. "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13(3):133-49.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. 2010. "Süheyli, Abdurrahman b. Abdullah". *TDV İslam Ansiklopedisi* XXXVIII:30-32.
- Özmen, Ferihan. 2017. "Abdurrahmân Es-Süheyli'nin Müfessir Kişiliği ve Er-Ravzü'l-Ünüf İsimli Eserinin Tefsir İlmi Açısından Tahlili". *Journal of Turkish Studies* 12(35):375-91.
- Sarmış, Sümeyye. 2000. "Basra Dil Ekolü ve ez-Zeccâcî'nin 'el-Cumel fi'n-Nahv' Kitabı". Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- es-Suyûtî, Hafız Celâluddîn Abdurrahmân. 1979. *Buğyetu'l-Vu'at*. C. II. thk. Muhammed Ebu'l-Fadil İbrahim. Kahire: Daru'l-Fikr.
- es-Süheyli, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî. 1992. *Netâicu'l-Fikeri fi'n-Nahv*. thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Tala, Murat. 2011. "ez-Zeccâcî ve el-Emâlî Adlı Eserinin Arap Dili ve Edebiyatında Yeri ve Değeri". Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Tuna, Bekir. 2010. "ez-Zeccâcî ve İştikâku Esmâillâh Adlı Eserinin Arap Dilindeki Yeri". Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yıldız, Güllü. 2010. "Abdurrahman es-Suheyli (581/1185) ve Siyer Şehi". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldız, Musa. 2013. "Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım". *TDV İslam Ansiklopedisi* XLIV:175-76.
- ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk. 1984. *Kitâbu el-Cumeli fi'n-Nahv*. thk. Ali Tefkîk el-Hamed. Ürdün: Dâru'l-Emel.
- ez-Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. 1956. *Tezkîratu'l-Huffâz*. C. IV. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- ez-Zirikli, Hayreddin. 1990. *el-A'lâm*. C. III. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).